

KOVÁCS ÉVA¹

„NEM LEHET AZZAL MEGBARÁTKOZNI, AMIRŐL SZÓ SINCS”

Takács Judit (szerk.) (2011). Homofóbia Magyarországon. Budapest, L'Harmattan.

*„Zita apja nekem nem családom. Zitának családja, de nekem nem.
Az én családom Éva és Zita. De Zitának Éva nem családja – szereti meg minden,
de nem családja. Zita családja én vagyok meg az apja.”*

Különös, de, ahogy a kötet szerkesztői előszavában is olvashatjuk, e kötet az első magyar nyelvű kiadvány a homofóbia tárgykörében. Más *társadalmi* fóbiáinkról és egyéb ilyen-olyan -ellenességeinkről (mint a zsidó-, cigány-, vagy éppen a nőellenességről) könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, mint ahogy az LGBT² közösségek kutatása is jelentős magyar nyelvű tudományos publikációkkal dicsekedhet, a homofóbiáról azonban szinte semmit nem tudtunk eddig. Ennek nyilván alapos okai vannak, melyekre a későbbiekben kitérünk. De lássuk előbb, mit is értsünk e szón. Nem azt természetesen, hogy *„az egyéni iszony előidézői itt a homoszexuálisok lennének és nem, mondjuk, a pókok...”*, ahogy Takács Judit az előszóban szellemesen meg is jegyzi, hanem a homoszexualitás kulturális leértékelését. A homofóbia kifejezés használata erre a többségi elutasításra vág vissza, s így a *„a heteroszexista, heteronormatív elnyomással kapcsolatos tudatosság-növelés eszköze”*.

Egy első kötet szükségszerűen merít számos megközelítésmód és diszciplína köréből: a szerzők között egyaránt találunk társadalomtörténészt és antropológust, tanárt és jogászt, pszichológust és szociológust: ezek a nézőpontok pedig nagyban segítik a mind teljesebb tájékozódást a témában. A szöveggyűjtemény bevallott célja, hogy növelje a társadalomban a befogadást és erősítse a homofób társadalmi kirekesztéssel szembeni elutasítást. Tény, hogy a kötet elolvasása után elég riasztó (ön)képünk jön létre a magyar társadalomról – jó gyakorlatról pedig kevésről tudnak a szerzők beszámolni.

Nem csak a szakmai nézőpontok váltakoznak a kötetben, hanem a homofóbia „tettesi” és „áldozati” perspektívái is megjelennek. A tanulmányok egy része azzal foglalkozik, hogy milyen az LGBTQ³ emberek és/vagy közösségeik elfogadottsága (valójában elutasítottsága) a többségi társadalmon belül, legyen szó egyéni attitűdökről, intézményi keretokről vagy jogi védelemről, egy másik része pedig azzal, hogy maguk az LGBTQ emberek és/vagy közösségeik miképp tudnak megbirkózni ezekkel az elutasító, kirekesztő helyzetekkel.

Takács Judit: Homofóbia Magyarországon és Európában c. tanulmányában a kvantitatív társadalomtudományi vizsgálatok eredményei alapján tekinti át a leszbikus nők és a meleg férfiak társadalmi elfogadottságának az egyéni attitűdökben megjelenő

¹ MTA TK SZI

² Leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű.

³ A „Q” a „queer” rövidítése.

főbb vonásait Magyarországon és Európában. Jelentős tapasztalatok híján, Magyarországon inkább a szimbolikus és normatív elutasítás formái érhetőek tetten a leszbikus és meleg létezési formákkal kapcsolatban.

A következő tanulmány perspektívát vált, és a Háttér Társaság a Melegekért által az MTA Szociológiai Kutatóintézetével együttműködésben végzett „Az LMBT emberek társadalmi kirekesztettsége 2010” című kutatás eredményeinek segítségével tekinti át az érintett személyek és közösségek helyzetét (Dombos Tamás – Takács Judit – P.Tóth Tamás – Mocsonaki László: Az LMBT emberek magyarországi helyzetének rövid áttekintése). A szintén kvantitatív, nagymintás kutatás azokra a kirekesztő, megkülönböztető tapasztalatokra helyezi a hangsúlyt, mely ezeket az embereket életük során érte és éri mindmáig. A fő tematikus blokkok a következők voltak: szexuális irányultság és nemi identitás megélése; család és barátok; partnerkapcsolat, gyermekvállalás; munkavállalás; iskola; egészségügy; vallás; diszkrimináció és erőszak; civilszervezetek, politika. A kérdőívet mintegy 2000-en töltötték ki. Az egyik legriasztóbb adat, hogy minden negyedik válaszadó megtapasztalta, hogy szexuális irányultsága vagy nemi identitása miatt családja vagy barátai részéről is hátrány érte. Nem kevésbé kellemes a helyzet a munkahelyen sem: a válaszadók 59%-a számolt be arról például, hogy munkahelyi beszélgetések alkalmával eltérő nemű partnert hazudott magának. A társadalmi elutasítás fokát mi sem mutatja fájdalmasabban, mint hogy a megkérdezettek 42%-ának voltak már öngyilkossági gondolatai és közülük 30% meg is kísérelte az öngyilkosságot. Összességében az derül ki ebből a vizsgálatból is, hogy az LMBTQ emberek társadalmi láthatóságának mértéke befolyásolja diszkriminációs tapasztalataik gyakoriságát: minél ügyesebben sikerül rejtőzködniük, annál kevésbé vannak kitéve környezetük megbélyegzésének. Az elutasító társadalmi légkörre utal az az adat is, hogy csupán 5% élt panasszal az őt ért diszkrimináció miatt.

A következő tanulmánnyal még „beljebb” kerülünk a megbélyegzett egyének és közösségek mindennapi életébe. Turai Katalin Ráhel: A biszexualitás, a homofóbia és a bifóbia összefüggései c. írása egy olyan interjú kutatáson alapul, mely azokat a személyeket kereste meg, akik saját bevallásuk szerint vonzódnak mindkét nemhez. A tanulmány nemcsak a biszexualitás kategóriájának sokrétűségére és ellentmondásosságára világít rá, hanem arra is, hogy miképp ismétli meg alkalmasint a biszexuális egyén a környező társadalom előítéleteit saját napi gyakorlataiban. Azt mutatja be, hogy miképp strukturálódhatnak homofób és bifób előítéletek biszexuális élettörténetekben. Ezek az előítéletek (mint minden más előítélet), gyakran kereszteződnek toleranciaelemekkel.

Ezek után – ismét kvalitatív módszerekkel – a múltba és a fikcióba kalandozhatunk: Murai András – Tóth Eszter Zsófia: Női szerelmek a filmvászon a rendszerváltás előtt és után c. tanulmányukban a leszbikus szerelmeket bemutató magyar filmeket és azok befogadástörténetét mutatják be. Szellemes megfigyelés, hogy a Kádár-korszakban a politikai kontroll, míg a rendszerváltás után a társadalmi kirekesztő mechanizmusok cenzúrázzák a filmeket.

Az előzőhöz részben tartalmilag kapcsolódik Borgos Anna és Béres-Deák Rita írása (Diskurzusok a kétanyás családokról: kutatások és közbeszéd, illetve Gyermekvállalás – meleg és leszbikus szemmel), amely két írás a leszbikus családokban felnövekvő gyerekek témáját járja körül. Borgos a jórészt külföldi kutatások következtetéseit és elméleti kritikáit foglalja össze, de utal a magyarországi helyzetre is. A nemzetközi irodalom alapján egyértelmű, hogy a leszbikus családokban nevelkedő gyerekek semmilyen eltérést sem mutatnak a képességek, a személyiségfejlődés vagy a társas kapcsolatok területein a heteroszexuális családokban felnőtt gyerekektől. A kutatásokat mindazonáltal erős kritika érte a vizsgálatok megtervezésének és kérdésfeltevésének „apologetikus”, defenzív, olykor sztereotípiákat erősítő jellege miatt. Béres-Deák a magyarországi helyzetet elemzi, és számos beszélgető-csoporton és 41 interjún keresztül tesz kísérletet a gyerekvállalással kapcsolatos diskurzus rekonstruálására. Ebből kiderül, hogy egyre élénkebb az érdeklődés a téma iránt, viszont a törvényi lehetőségek és a társadalmi

gyakorlat, újabban az Alaptörvény, továbbra is megnehezítik az azonos nemű párok gyermekvállalását. Az LGBT közösségen belüli diskurzusok szintjén melegeknél és leszbikusoknál sok hasonlóságot fedez fel a témával kapcsolatban (vér szerinti gyerek igénye, minimum két szülő mint elvárás stb.), azonban az is látszik, hogy egy meleg férfinak vagy férfitársának sokkal nehezebb szülővé válnia, mint leszbikus társaiknak. Az azonos nemű párok gyermekvállalását illetően Magyarországon a kétanyás családok váltak leginkább láthatóvá és a civilszervezetek kampányai is ezekre összpontosítanak. Nagyon úgy tűnik, hogy Magyarországon a gyermekvállalással kapcsolatos diskurzusok számos esetben megismétlik a heteroszexuális normákat (a gyereknevelés a nő dolga, kétszülős családmódel stb.).

A következő tanulmányokhoz az átkötést a jogi környezet, helyesen szólva a jogi korlátok és megszorítások jelentik. Uitz Renáta, Polgári Eszter, Balogh Lídia és Pap András László írásai a homofób gyűlöletbeszéd – azaz a kirekesztő diskurzus – elleni jogi fellépés kereteit vizsgálják. Közös nevezőjük, hogy a homofóbiát olyan lealacsonyító és megalázó megnyilvánulásnak tekintik, amely sérti az emberi méltóságot és korlátozza az egyéni szabadságot, s abban is egyetértenek, hogy Magyarországon a homofób viselkedés megtűrt vagy épp elfogadott. Uitz (Emberi jogokon innen – büntetőjogon túl: A homofóbia enyhébb formái elleni fellépés lehetőségeiről) a jogi eszköztár vakfoltjait elemzi érzékenyen (különösen a *cyber-bullying* tárgyában), és arra hívja fel a figyelmet, hogy modern technológiával végzett iskolai homofób megfélemlítés nagymértékben hozzájárulhat az LGBT emberek strukturális elnyomásának újratermeléséhez, s ennek megakadályozására az állam számos eszközzel rendelkezik. Polgári Eszter (A homofób gyűlöletbeszéd elleni jogi fellépés lehetőségei – Az Alkotmánybíróság és a jogalkotó csatája) a gyűlöletbeszéd szabályozását veszi szemügyre. Elemzésében arra a következtetésre jut, hogy a magyar jog nem tehetetlen a gyűlöletbeszéd szemben, a probléma elsősorban a jogalkalmazással és nem a törvényi szabályozással van, és amellet érvel, hogy nem ruházhatjuk át a plurális, toleráns politikai közösség megalkotását a normatív szabályokra. A gyűlölködőt magának a társadalomnak kell kiközösítenie és elszigetelnie. Balogh Lídia és Pap András László (A homofób és transzfób indíttatású gyűlölet-bűncselekmények előfordulása, valamint a jogi fellépés keretei Magyarországon) a magyar szabályozás történetének bemutatásával folytatják a jogi blokk gondolatmenetét, majd a bűncselekmények hivatalos és nem hivatalos adatait ismertetik. Kimutatják, hogy a hivatalos források elrejtik az LGBT emberek ellen irányuló gyűlölet-bűncselekmények jelentős részét, valószínűsíthetően az ellenséges társadalmi környezet miatt. A civil szervezetekre így jóval hangsúlyosabb szerep hárul, nekik kell kezdeményezniük a gyűlölet-bűncselekmények megelőzésére és leküzdésére irányuló programokat a rendőrök és a jogászok számára is.

A kötet utolsó témaköre az iskola, azaz az a környezet, ahol a társadalmi előítéletek újratermelődnek. Rédei Dorottya („...Én az olyanokat értem meg, akik nem tehetnek róla” Középszintű heteroszexuális diákok diskurzusai a melegség kialakulásáról) egy budapesti szakközéiskola magukat heteroszexuálisként azonosító diákjainak attitűdjeit vizsgálta a homoszexualitással kapcsolatban csoportos interjúk segítségével. Fő kérdése az volt, hogy mivel magyarázzák a diákok a melegség „okát”. A vizsgálatból kiderül, hogy a diákok merev bináris kategóriákban gondolkodnak a nemekről és a szexualitásról, a melegséget a „normálistól” való elhajlásnak tekintik, amit valami okoz. A fiúk általában veleszületett vagy kisgyermekkorban kialakuló rendellenességként tekintettek a melegségre, és elutasították, míg a lányok inkább a melegség érzelmi oldalát hangsúlyozták és szocializációs vagy nevelési okokkal magyarázták, illetve a másik nemmel átélt rossz élményeknek, párkapcsolati és nemi erőszak következményének tudták be a homoszexualitást. Takács István Károly (A homofóbia nyomai a magyar közoktatásban – Egy szegedi vizsgálat tanulságai) szegedi fiatalok körében végzett vizsgálatokat. Eredményei jelentősen eltérnek Rédeiétől: ő azt mutatja ki, hogy a fiatalok toleránsak a homoszexuálisokkal szemben (bár a fiúk itt is kevésbé azok, mint a lányok, illetve a szakközéiskolások kevésbé, mint a gimnazisták). A tanulmány részét képező tanterv- és

tankönyvvizsgálat kimutatja, hogy hogyan termelik ezek újra a homoszexualitással kapcsolatos sztereotípiákat. Lányi Katalin (Homofóbia főiskolások körében és egy előítéletesség-csökkentő program hatásai) az eggyel idősebb korosztályt célozta meg kutatásában, mely egy előítéletességet csökkentő programot is tartalmazott. (A *Melegség és megismerés* program során a diákok meleg személyes történeteivel ismerkednek meg.) Mészáros György (Tanári szerepvállalás a homofóbia elleni küzdelemben: pedagógushallgatók és LGBT emberek értelmezései) az interpretatív kritikai tartalomelemzés módszerével vizsgálta meg 11 fókuszcsoportos interjút. A résztvevők magukat heteroszexuálisnak valló tanár és pedagógia szakos hallgatók voltak, és magukat nem aktivista LGBT embernek valló személyek, köztük egy meleg tanárból, két leszbikus nőből, egy meleg férfiből, egy transzneműből és két vallásos melegből álló csoport. A tartalomelemzés kimutatta, hogy bizonyos reflektálatlan heteronormatív megközelítések a homofóbia elleni iskolai küzdelem hátráltató tényezőivé válhatnak. A szerző komoly ajánlásokat is megfogalmazott arra nézvést, hogy miképp kellene a tanárképzésben e heteronormatív megközelítéseket meghaladni.

Összességében a kötet több, mint egy szöveggyűjtemény, mert a jó szerkesztői munkának és a láthatóan évtizedes közös munkálkodásnak köszönhetően, amint utaltam is rá, az egyes tanulmányok között belső logikai, megközelítésbeli, vagy éppen a diskurzus sűrűsödését kimutató kapcsolat fedezhető fel. Külön érdeme, hogy nem hajszolja túl sem a kritikai megközelítésmódokat, sem a *policy*-ajánlás szerű következtetéseket, így reményeink szerint azokból az olvasókból sem vált ki idegenkedést, akik a homofóbia bizonyos vonásait magukon hordozzák. Hiszen a mottóban olvasható szomorú logikai feladványt nem csak az LGBTQ személyeket és közösségeket kutatók és az azok elismeréséért küzdő aktivisták kell, hogy megoldják.